

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 8

KAYSERİ — 1992

HOCA SADEDDİN EFENDİ VE TARİHÇİLİĞİMİZDEKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Şefâettin SEVERCAN

Sadeddin Mehmet b. Can b. (Hâfız) Mehmet, aslen İsfehan'lı bir aileye mensuptur. Çaldıran seferinden sonra İstanbul'a gelen Hâfız Mehmet, buraya yerleşmiş ve 1536'da Sadeddin dünyaya gelmiştir. Bütün ömrünü İstanbul'da geçiren Sadeddin, Ebussuud Efendi'den ders okuyarak iyi bir eğitim görmüştür. 1574 Nisan'ında Manisa'da vali olan Şehzâde Murad III'e öğretmen olarak gönderilmiş ve bu tayinden itibaren «Hoca» lâkabını almıştır.

Aralık 1574'de III. Murad'ın tahta geçmesinden sonra da O'nun sâdik danışmanı olmakta devam ederek «Hoca-i Sultânî» ünvanını almıştır. Bu sıfatla devletin dış siyâsetinede karışarak İngiltere ile iyi ilişkilere gönülden taraftar olmuştur (1).

III. Mehmet'i Macaristan'a karşı sefere teşvik eden Hoca Sadeddin 1598 Mart'ında şeyhülislam olmuştur. İki yıl sonra mevlid gecesinde Ayasofya Câmiin'de duâ ederken vefat etmiştir.

Kınalı-Zâde Hasan Çelebi, Şehnâmeçi Lokman gibi zamanının şâir ve edipleri eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Kendisini acı bir şekilde tenkid ederek, «İlmî sermâyesi mahdut bir müstefîd-i mesûd» olarak vasıflandıran, Gelibolu'lu Mustafa Âlî bile «Menâkıb-ı Hünerverân»ını onun isteğiyle kaleme almıştır (2).

Hoca Sadeddin zaman zaman nüfûzunu suistimal ederek, oğullarına ve yakınlarına mansıplar tevcih ettirmiş ve paraya düşkünlüğü dolayısıyla da, bazı rüşvet olaylarına adı karış-

(1) Babinger, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev: Coşkun Üçok, Ankara, 1982, 137.

(2) Bak: Âli, Menâkıb-ı Hünerverân, (Hattatların ve Kitap sanatçılarının Destanları), Haz: Müjgan Cunbur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, 8.

mıştır (3). Bu iddialara rağmen Sadeddin Efendi Eyüp'te bir Umûmi Kütüphâne ile Dâru'l-Kurâ, Beşiktaş'ta bir fırın ile bir hamam yaptırarak Sofular Mescidi'ni de tamir ettirmiştir.

Resmî görevleri dışında, Hoca Efendi, çağının edebiyat, sanat ve kültür ortamında kendini kabul ettiren bir kişiliğe sahiptir. Zamanı'nın geçerli üç dili olan; Türkçe, Arapça ve Farsça'da şiir söyleyecek kadar bir olgunluğa da ulaşmıştır. Divânı olmamakla birlikte iyi bir şâir olan Hoca Efendi, Farsça şiirlerini «Zübde-tü'l-Eşâr» adlı bir mecmuada toplamıştır.

Hattatlık'ta da üstad olan Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih'i ve Selim-namesi'nin yanında yabancı dillerden Türkçe'ye yaptığı çevirilerle de tanınmıştır. Bu çevirilerden bazıları şunlardır :

1 — Molla Muslihiddin Lâri'nin, Miratü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr'ı.

2 — Yusuf el-Lahmî'nin, Behcetü'l-Esrâr ve Madenü'l-Envâr'ı.

3 — Abdu'l-Kerim Kuşeyrî'nin, Risâle-i Kuşeyrî'sini.

4 — Abdu'l-Kadir Geylânî'nin, Menkıbeler'ini.

Hoca Efendi'yi siyâsi ve idâri görevleriyle elde ettiği şöhretten dahada meşhur eden çalışması, şüphesiz ki, Tâcü't-Tevârih'i olmuştur. «Hoca Tarihi» diye şöhret bulan bu eser, ciddi bir araştırma ve inceleme sonunda meydana geldiğinden, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devri temel kaynaklarından biri olarak tanınmaktadır. Selânikî Mustafa Efendi ile Nâimâ'nın yazmış oldukları eserler, bunu izleyen ve tamamlayan tarihler olarak kabul edilmektedir (4).

Tâcü't-Tevârih'ini telif etmek için manzum ve mensur 10 Osmanlı tarihini incelediğini söyleyen ve yeri geldikçe bunlardan bir kısmının isimlerini veren Hoca Efendi'nin başlıca kaynakları şunlardır :

(3) Turan, Şerafettin, İslam Ansiklopedisi, Hoca Sadeddin maddesi.

(4) Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, İsmet Parmaksızoğlu neşri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara ,1974, I, XI.

- 1 — Ahmedî'nin, İskendernâme'si.
- 2 — İdrîsî'nin, Heşt Behişt'i.
- 3 — Neşrî'nin, Cihan-Nümâsı (5).
- 4 — Aşık Paşa-Zâde'nin, Tevârih-i Âl-i Osman'ı.
- 5 — Hadîdî'nin, Tarih-i Âl-i Osman'ı.
- 6 — Kemal Paşa-Zâde'nin, Tevârih-i Âl-i Osmanı (6).
- 7 — Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman .
- 8 — İbn Hacer el-Askalânî'nin, Durerü'l-Kâmine'si.
- 9 — Şerâfettin Ali Yezdî'nin, Zafer-name'si.
- 10 — Mevlâna Hatîfî'nin, Timur-name'si.
- 11 — Haydar Çelebi'nin, Rûz-name'si.
- 12 — Taşköprülü-Zâde'nin, Şakâiku'n-Numâniye'si.
- 13 — Şükri-i Bitlis'nin, Selim-namesi.

14 — Dedesi Hâfız Mehmet ve babası Hasan Can'ın, sözlü hatıraları.

Hoca Sadeddin, faydalandığı bu müverrihlerin tertîb-i vekâ-yie vukufları bulunmadığını iddia etmekte, hatta bir kısmını cahil ve «Tarih-nüvisliğe tesaddî eden ozanlar» olarak tavsif etmektedir (7).

Hoca Efendi, müverrihlere böyle demekle beraber, güvendiği kaynaklardan âdetâ intihal edercesine varan aktarmalardan da kaçınmamıştır (8). F. Babinger bunu «... Kitapta eski eserlerden birçok alıntılar da vardır» (9) diyerek teyid eder.

Hoca Sadeddin Efendi, bazı kaynaklardan aynen aldığı şiirleri kendine ait olarak takdim eder. Meselâ :

**«Yürüdi süratle ol Hüsrev-nijâd
Bâd-pâyı gerdini görmezdi bâd
Leşker-i nusret-şiâr ile revân
Vardı kondı Tuna'ya Şah-ı cihân**

.....
**Çün Silistre kurbine irişdi Şâh
Tutdı ol vâdileri yek-ser sipâh**
.....

(5) Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, II, 11.

(6) Hoca Sadeddin, II, 399.

(7) Turan, Şerâfettin, İ. A.

(8) Tâcü't-Tevârih, XIII.

(9) Babinger, 138.

Hüsrev-i Gazi Selm-i ser-firâz
Edrine diyüb gelür bî-ihtirâz
Hayr u şerden kimse bilmez niyyetin
Lîk âlem fehm idübdür cüretin (10).

Beyitlerini Şükrî-i Bitlîsî'den (11) aynen aktardığı halde, eserinde kendi şiiriymiş gibi takdim eder. Birçok yerde de yine başka müverrihlerden aldığı şiirlerin, kelime dizilişini değiştirerek veya şiirin sadece bir kaç kelimesini değiştirmek sûretiyle kendine aitmiş gibi sunar. Buna misal olarak da yine Şükrî-i Bitlîsî'den (12) biraz değiştirerek aldığı şu beyitleri verebiliriz :

Heybetinden âdemî tersân u zâr
Cünbişinden mürğ u mahî bî-karâr
Geçdi ânı dahi geçdi birle Şâh
Leşkerine oldu Tuna Şâh-râh
.....

Gördi Kasım Beğ Silisre mihteri
Kol hisar etrâfına kondı çeri
Şah dergâhına gönderdi peyâm
Didi kim geldi ol şâh-ı nîk-nâm (13)

Hoca Efendi, kendi zamanına kadar telif edilmiş olan Osmani Tarihleri'ni şöyle tenkit eder :

1 — Bir kısmı Farsça olduğundan, bu dili bilmeyenler, bu eserlerden faydalanamazlar.

2 — Tafsîlat verilmesi gerektiği yerlerde icmâle kaçarlar.

3 — Bazı yanlışlıkları ihtivâ ederler.

4 — Bunların çoğu, genellikle II. Bayezid devrini geçmezler.

5 — Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman devirlerini anlatan eserler ise, nazım ve inşa perdesiyle örtülü olup, henüz tevhid edilmemişlerdir.

6 — Kronolojiye ve nekrolojiye hiç önem vermemişlerdir.

(10) Hoca Sadeddin, II, 145.

(11) Şükrî-i Bitlîsî, Selim-name, Yayınlanmamış Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar neşri, V: 24 a, b.

(12) Şükrî-i Bitlîsî, V: 24 a, b.

(13) Hoca Sadeddin, II, 145.

7 — Müverrihler kendilerine göre yorumlarla gerçeklerden uzaklaşmışlardır (14).

Osmanlı tarih ve müverrihlerinde bu kusurları tesbit eden Hoca Efendi, başlangıçtan itibâren Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemini içine alan Osmanlı pâdişahlarının tevârih ve kıssalarını yazmayı düşünür. Meşguliyeti yüzünden bu düşüncesini gerçekleştiremez. Fakat Muslihiddin Lâri'nin, II. Selim'e takdim ettiği «Miratü'l-Edvâr» ının sonundaki, Osmanlılar bahsini çok muhtasar ve hatalı bulunca, bir Osmanlı Tarihi'nin telifinin zaruri olduğunu düşünerek işe koyulur.

I. Selim (1512-1520) döneminin sonuna kadar yazdığı eserine Kanuni dönemini de ilâve etmeyi ister. Fakat III .Murad, cülûsundan sonra, hocası Sadeddin Efendi'nin bir tarih yazdığını öğrenince bunun bir nüshasının Hazîne-i Âmire'de saklanmasına emir verir. Böylece Hoca Sadeddin Tâcü't-Tevârih'ini Pâdişâh'a takdim eder. (1575)

Hoca Efendi kendisinden evvel telif edilmiş olan Osmanlı tarihlerini ,birer inşâ-perdazlık örneği ve itidalden mahrum birer itnab eseri olarak tavsif ederken, kendisinin Tâcü't-Tevârih'i de kötülediği eserler gibi Arapça ve Farsça kelimeler ile doludur. Aşağıdaki paragraf bunu açıkça gösterir :

«Sultân-ı murâd-âver ve fermân-fermâ-yı her dâver celie şânü-ve azze sultânühû emriyle serîr-i meserret-mesîr-i sadr-ı âlî- kadr-i insânîde Süleyman-asâ hükümet rân olan akl-ı derrâki Selîmü'l-idrâk hükmince ve ehemm-i vâcibât-ı dîniyye ve etemm-i zaruriyyât-ı yakîniyye sipâs-ı ihlâs-libâs u şükr-i bî-hadd ü kıyâs Hâlikü'l-cinn ü ve'n-nâs dır ki, esâs-ı mecd ü kibriyâsı müstahîlü'l-in-dirâs ve rifat-i kirbâs-ı azamet ü bahası haric-i hita-i idrâk ve harîta-i ihsâs-ı havassdır...» (15).

Bununla beraber, görüldüğü gibi, üslûbu gâyet mutantan, secî ve kâfiyeleri latifdir. Eser, devrinin secî ve kafiye meraklıları nazarında ve bilhassa saray edebiyatında, önemli bir yer işgal eder ve paha biçilmez değere sahiptir.

(14) Tâcü't-Tevârih, I, XI.

(15) Hoca Sadeddin, II, 5.

Tâcü't-Tevârih, 16. y.y Osmanlı ilim dilinin en parlak örneklerinden biri olmasıyla ve Tarih ilmi açısından ayrıca taşıdığı değer bakımından, gerek Türkiye'de gerekse dünya tarihçileri arasında önem verilen bir eser olarak hayli çoğaltılmıştır. «Hakikatı ekseriya külfetli bir üslub içinde saklamış olan Sadeddin'in Tâcü't-Tevârih'i ihtivâ ettiği devir vekâyii için hâlâ mühim ve dâima mürâcaat edilen bir kaynak değerini taşımaktadır.» (16).

Aynı zamanda, bazı zeyiller de yazılmış olan Eser'e, bu zeyillerin bizzat Hoca Efendi tarafından mı yoksa oğulları Mehmet veya Esat tarafından mı yazıldığı bilinmemektedir. 17. yy. Tarihçilerinden Hasan Bey-Zâde Ahmet Paşa, «Tarih» adlı eserini, Tâcü't-Tevârih'i telhis ve tezyil sureti ile meydana getirmiştir.

Avrupa'da da büyük bir rağbete mazhar olan Eser, daha 17. y.y'dan başlayarak, İtalyanca, Fransızca ve Almanca'ya tamâmen, İngilizce, Macarca ve Rusca'ya da kısmen çevrilmiştir.

Eser'in Türkçe yayını, Maarif Nazırı Nevres Paşa'nın yönetiminde, (1596-1603) yıllarında temize çekilmiş olan iki temiz nüsha esas alınarak ve Hoca Efendi'nin üç mecmuada bulunan müsveddeleri de göz önünde tutularak, 1863 yılında iki cilt olarak basılmıştır. 1974-1979 yılları arasında da İsmet Parmaksızoğlu tarafından büyük emek sarfıyla sadeleştirilerek Kültür Bakanlığı tarafından 5 cilt halinde yayınlanmıştır.

Hoca Sadeddin'in babası Hasan Can'dan duyduklarına istinâden kaleme aldığı Selim-name'si, Tarih'ine bir zeyildir. Babası oğlu Sadeddin'e anlattıklarını ya bizzat müşâhede etmiş veya devrin otoriter devlet adamlarından dinlemiştir. Bir mukaddime ile on iki hikayeden meydana gelen bu Selim-name, Osmanlı Tarihçiliği'nin ve hassaten Osmanlı tebasının sultanını nasıl görmek istediğinin en açık bir örneğidir (17).

(16) Turan, Şerâfettin, İ. A.

(17) Uğur, Ahmet, Hoca Sadeddin Efendi'nin Selim-nâmesi, İslami İlimler Dergisi, Ankara, 1980, IV, 225 - 226.